

OVER DE OUDE BEGRAAFPLAATSEN IN DRENTHE,

BIJZONDER OVER

DE HUNEBEDDEN,

DOOR

Dr. D. LUBACH.

III.

Welke de beteekenis der hunebedden is en wie hunne stichters zijn geweest, — daaromtrent liepen vroeger de gevoelens uiteen.

Het is onzeker, doch wel waarschijnlijk, dat de Romeinen bij hunne komst hier te lande die gedenkstukken, die er toen menigvuldiger en op meer plaatsen moeten geweest zijn, hebben gezien en er hunne gedachten over gehad. Dat de Drenthsche hunebedden echter niet de *Columnae Herculis*, de kolommen van HERCULES waren, die, volgens het getuigenis van TACITUS, DRUSUS te vergeefs trachtte te bereiken, blijkt uit de plaats bij den genoemden schrijver ¹ duidelijk. Wij zullen

¹ *Germania, cap. 34: Utraeque nationes [Frisii majores et minores] usque ad Oceanum Rheno praetexuntur, ambiuntque immensos insuper lacus, et Romanis classibus navigatos. Ipsum quin etiam oceanum illa tentavimus. Et superesse adhuc Herculis columnas; fama vulgavit: sive adit Hercules, seu, quicquid ubique magnificentum est, in claritatem ejus referre consensimus. Nec defuit audentia Druso Germanico; sed obstitit Oceanus in se simul atque in Herculem inquiri. Mox nemo tentavit, sanctiusque ac reverentius visum, de actis Deorum credere quam scire. Wanneer DRUSUS, met Overijssel wel bekend, de Drenthsche hunebedden had wil-*

ons ook niet vermoeijen met op te sporen wat men al in vroegere tijden over de hunebedden gedacht heeft, en vergenoegen er ons mede om vooreerst na te gaan, wat de bekende Coevorder predikant en geneesheer JOHAN PICARDT daarover mededeelt. In zijn, doorgaans onder den naam van "Drentsche antiquiteiten" bekend boek, deelt hij de gissingen mede, die men omtrent de hunebedden hier en elders gewaagd heeft, als b. v. dat de steenen, waaruit zij bestaan, door den zondvloed zóó op elkander gestapeld zijn, — dat zij gesticht zijn door de menschen vóór den zondvloed, — dat de duivel ze zou gebouwd hebben, — dat ze de bovenbedoelde kolommen van HERCULES zouden zijn, — dat zij tropeën van de Romeinen zouden wezen, — of wel heidensche altaren, — of eindelijk Romeinsche begraafplaatsen. "Wat sal men dan eyndelijk maken", dus vervolgt hij, "van dese oude, vreemde, en monstreuse Antiquiteten? Het sijn al te samen begraffenissen van grouwsame, Barbarische en wreede REUSEN, *Huyenen, Giganten*, kinderen *Enakim, Emim, Nephilim, Rephaim*, menschen van grouwelicke statuer, groote krachten, en beestelicke wreetheydt, die noch God noch menschen gevreesst hebben, maar geacht werden geboren te sijn tot verderf des menschelijken geslachts. Dese monstreuse Reusen sijn in dese Landen gekomen uyt *Gothia*, Sweden, Noorwegen, Helsingen, Finmareken, Biarmia, Schrickfinnia [Skridfinnia], Denemarken etc., alle welke Landen in de alleroudste tijden gekrielt hebben van Reusen, welke in de woeste Noordsche Landen gekomen sijn uit *Asia*, uyt het Landt Canaan, etc."

"Misschien," dus vervolgt PICARDT, "dat er eenige sullen gevonden worden, die mijn sustenu niet en sal smaken, die voor fabelen en practjes houden al wat van de *Reusen* en haer ongelooflijke wercken geschreven is, en gezeght wert. Doch deze goede joolen dienen, wegens hare simpelheydt, veel meer beklaeht, als in haer tegenspreken wederleght te werden. Wel hoe! en sijnder niet, soo wel voor als naer de *Diluvie*, grouwelicke *Reusen* geweest op acerden? enz." PICARDT tracht dit nu te bewijzen uit het Oude Testament, uit de Noordsche schrijvers, uit de in verschillende streken der aarde gevonden "*Reusengebeenten*." Dat de reusen, die de Drentsche hunebedden gesticht hebben, uit het Noorden hier gekomen sijn, bewijst hij daaruit, dat de

len zien, zou hij niet zoo dwaas zijn geweest te dien einde over het meer Flevo de Noordzee in te varen!

Drenthsche steenhoopen “de zelve structuyr, lenghte, breete, hoogte en fatsoen hebben als de Reusen Sepulturen in de voorsz. Noortsche Landen,” waar ze algemeen aan reuzen worden toegeschreven ¹.

Aan de bestrijding van dit gevoelen van PICARDT wijdde J. H. NUNNINGH een hoofdstuk van een door hem in 1714 te Frankfort en Leipzig uitgegeven boek over de oude Westfaalsche grafplaatsen ². Behalve meer redenen, voert hij er tegen aan, dat de in die hunebedden gevonden menschenbeenderen de gewone grootte hebben. Hij voor zich houdt het er voor, dat de Germaansche bewoners van deze landen van de Romeinen het verbranden der lijken hebben overgenomen, of misschien wel door dezen daartoe genoodzaakt zijn geworden, — dat de bedoelde monumenten dan ook gedeeltelijk van hen afkomstig zijn, en van de Hunnen, die, volgens hem, van oude tijden af in Westfalen gewoond hebben, zooals sommige plaatsnamen en de daar aanwezige Hunnenkampen en Hunnenburgten bewijzen. Hij ontkent evenwel niet, dat ook de naamsafleiding van het Groningsch *hune*, in de beteekenis van lijk, gegrond kan zijn; hij meent dat het een het ander niet uitsluit, “want,” zegt hij, “waarom zou *hunne*, in 't algemeen lijk, niet in het bijzonder het lijk van een Hun kunnen beteekenen?” ³

Bij het boek van NUNNINGH is een bijvoegsel door J. H. COHAUSEN ³, waarvan o. a. het vierde hoofdstuk inhoudt een gesprek in de Elyseesche velden tusschen PICARDT en een ouden frieschen hoofdman SURBOLD, SORWOLD, die in 783 in een gevecht tegen het leger van KAREL DEN GROOTE bij Haselunne, in Munsterland, zou gesneuveld zijn, en wiens graf in het Hummelingerveld *Saarbolds-Haus* genaamd wordt. PICARDT verdedigt daar zijne meening, maar wordt eindelijk door SURBOLD van dwaling overtuigd.

Grondiger en meer wetenschappelijk schreef over de hunebedden JOHAN GEORG KEYSLER. In een uitvoerig opstel, geplaatst in zijne Noord-

¹ JOHAN PICARDT, Korte beschrijvinge van eenige vergetene en verborgene Antiquiteiten der Provinciën en Landen, gelegen tusschen de Noord-Zee, de IJssel, Emse en Lippe, enz. 1e druk. in 4o. Gron. 1660; 2e druk in 8o, Gron. 1731. De eerste druk komt zelden voor.

² JODOCI HERMANNI NUNNINGH, *Schuttorio-Benthemici, J. Cti Canon. Scholast. Vredensis, Sepulchretum Westphalico-Mimigardico-Gentile. Fref. et Lips.*, 1714, in 4o.

³ JOHANNIS HENRICI COHAUSEN, *Hildesio-Saxonis, M. D., Ossilegium historico-physicum ad Cl. viri J. H. Nunninghii Sepulchretum.*

sche en Celtische oudheden ¹, beschouwt hij, naar aanleiding van eene beschrijving, die hij daarin geeft van het beroemde Engelsche gedenkstuk, onder den naam van Stonehenge bekend, ook de hunebedden van Noord-Duitschland, Scandinavie en ons vaderland. Zijne slotsom is, dat deze gesticht zijn door de oude Friesen, Saxen, Denen en Zweden.

Men ziet, dat èn PICARDT, èn NUNNINGH, èn KEYSLER de Hunebedden voor grafsteden, en niet voor iets anders houden. Dat zij dit dan ook werkelijk zijn, wordt door den inhoud er van zoo overtuigend bewezen, dat het moeilijk te begrijpen is, hoe andere gevoelens nog zoo lang hebben kunnen stand houden.

De bodem der hunebedden bestaat uit zand, meestal begroeid met heideplanten en gras. Van de meesten, zoo niet van allen, is die bodem opgegraven. Men kwam dan op een soort van vloer van kleine keien, waaronder zich in het zand, soms daarbij rustende op een tweeden vloer, urnen met verbrande beenderen en hoopjes van deze laatsten bevonden, vergezeld van eenig ander vaatwerk van gebakken aarde, en van steenen wapens en werktuigen: zoogenaamde wiggen of beitels, hamers, bijlen, pijlspitsen, speerpunten, messen, slijpsteen- en gedeeltelijk vervaardigd van vuursteen, maar ook van graniet en syeniet, of van serpentijnsteen, jaspis, agaat, dioriet, enz. sommige van welke zeer fraai bewerkt waren. Van andere voorwerpen, die door vroegere schrijvers in één adem met de hunebedden vermeld worden, b. v. schijven van gebakken aarde, in 't midden van een gat of een indrukkel voorzien, ronde met kruisjes geteekende steenen ballen enz., is het, ook luidens de nadere berichten van die schrijvers zelve, twijfelachtig of zij wel in de hunebedden zelve gevonden zijn ².

Het is hier de plaats om met een kort woord te gewagen van de meeningen des volks. Dat dit zeer dikwijls de stichting der hunebedden aan reuzen toeschreef, zoo als PICARDT dit deed, die zelfs naar alle waarschijnlijkheid die meening aan het volksgeloof ontleende, kan geen bevreemding baren.

¹ JOH. GEORG. KEYSLER, *Antiquitates selectae Septentrionales et Celticae. Hannoverae*, 1720, 8o, en daarin pag. 1—232: *Monumentum vetus Saxonicum in planitie Salisburiensi Viltoniensis provinciae, vulgo Stone-Henge dictum, ex antiquitatibus patriis illustratum.*

² ACKER STRATINGH, l. l. bladz. 72 enz.

De Anglo-Saxen geloofden dat zekere cromlech te Ashbury (Berkshire) de werkplaats was van den mythischen smid WELAND, en nog draagt die cromlech den naam van *Wayland Smith's cave*. In Cornwall is een steenkring, bestaande, gelijk men gelooft, uit jongelieden, die in steen veranderd werden, omdat zij op zondag dansten, evenals ook Stonehenge van ouds den reuzendans, *chorea gigantum*, heette. In Bretagne heet een groot aantal rechtopstaande steenen te Carnac, die in rijen geplaatst zijn, een leger van heidenen, dat door den Heiligen CORNELIUS in steen zou veranderd zijn. In Bretagne en in Engeland heeten vele steenhoopen en op zich zelf staande groote steenen duivelssteenen of duivelstafels, terwijl vele dolmens en cromlechs in verband gebracht worden met feeën, in Engeland ook met ROBIN HOOD, waarvoor in Frankrijk GARGANTUA in de plaats treedt, terwijl daar de overdekte alleen en grotten vrij algemeen *grottes* of *creux aux fées* heeten. Bij uitzondering heet in Bretagne een dolmen *table de César*.

Sporen van de vroegere, door de eerste Christenpredikers en later ¹ streng verbodene vereering van deze steenen bleven mede nog lang over. Soms ging men tusschen de steenen door om zich te zuiveren van eene beschuldiging, of met het doel om zich te reinigen, of om zich te vrijwaren van betoovering. Te Colombiers klimmen nog thans meisjes, die een man verlangen, op den dolmen, genaamd *la pierre levée*, leggen daarop een stuk geld neer, en springen er dan af. De vrouwen te Croisic dansen om een menhir; met welk doel wordt niet gezegd. Misschien zouden bij ons met eenige moeite ook nog wel eenige dergelijke bijgeloovigheden te ontdekken zijn; het is er toch verre van af dat de beschaving het geloof aan dergelijke zaken, als ik bedoel, zou hebben uitgerocid; zij heeft bij oneindig velen niets anders uitgericht dan dat men voorwendt er niet aan te gelooven, omdat men schroomt voor dat geloof uit te komen.

Om tot de meening, dat de hunebedden graven zijn, terug te keeren, het is nog zoo lang niet geleden dat die bestemming van de hunebedden, dolmens en cromlechs, zelfs door vele oudheidkundigen

¹ Zie bij KEYSER I. I. bladz. 13 enz., de bepalingen van het Concilie van Nantes, van het 2^e van Arles, van dat te Tours, het 12^e en 16^e van Toledo, en dat van Rouen, alsmede een capitularium van KAREL DEN GROOTEN, de bepalingen van de Koningen EDGAR en KANUT, en de wetten der Zweden en Gothen.

miskend werd, o. a. in Frankrijk. In de eerste helft van deze eeuw nog meldde een fransch schijver aangaande twee dicht aan een liggende dolmens, van de soort, die gewoonlijk dubbele dolmen genoemd wordt, dat hij niet twijfelde of de grootste der twee was bestemd geweest voor het slachtoffer, de kleinste daarentegen voor den priester¹. Het denkbeeld, dat de hunebedden altaren waren, heeft trouwens zeer lang geheerscht, en men is zelfs zoo ver gegaan, dat men aan de kleine kuiltjes, die men op enkele steenen vindt, de bestemming toeschreef om het bloed der slagtoffers op te vangen. Het komt mij voor, dat deze meening wel 't eerst gegrond zal zijn geweest op die, wel soms hooge, maar betrekkelijk kleine hunebedden, die men b. v. veel in Bretagne aantreft, en die eenvoudig bestaan uit één doksteen, gedragen door twee, drie of vier zijsteenen. Wat echter de grootere betreft, behalve dat, gelijk wij zagen, hunne ware bestemming genoegzaam blijkt uit de daarin gevonden beenderen en grafurnen, in Engeland zelfs geheele geraamten, zoo heeft hun vorm niets van een altaar, en zijn zij daartoe dan ook wegens hunne ongelijke, gewelfde en ruwe bovenvlakte niet wel bruikbaar². Het bovenvlak der deksteenen is in den regel bol, ruw en ongelijk; de benedenvlakte daarentegen vlak. Vele zijsteenen zijn ook van buiten ruw, maar aan de binnenzijde effen en vlak. Kan men nu veronderstellen dat iemand, een altaar willende bouwen om daarop te offeren, de deksteenen met de platte vlakte naar beneden en met de ruwe naar boven zal gelegd hebben?

Maar zouden de hunebedden geene woningen kunnen geweest zijn? Ik herinner mij deze gissing ergens te hebben gelezen. Maar, behalve dat alweder hetgeen men in de hunebedden gevonden heeft, deze meening in den weg staat, tot woningen zijn de hunebedden nog onbruikbaar dan tot altaren. Zij zijn daarvoor niet diep en niet ruim genoeg, gelijk ACKER STRATINGH heeft aangemerkt³. Men moet hierbij niet uitsluitend het oog houden op de zeer groote hunebedden, zooals dat te Borger, maar op de kleinere, die wel nooit tot woning hebben kunnen dienen, en toch van denzelfden vorm en dezelfde inrigting zijn als de groote. Ook vindt men in geen hunebed, gelijk

¹ WRIGHT, l. l. pag. 53.

² KEYSER, l. l. pag. 46.

³ l. l. bladz. 62 in de noot.

de zoo evengenoemde geleerde opmerkt, sporen van eene stookplaats.

Maar wie zijn het nu, die de hunebedden gesticht hebben? Zijn het de Hunnen, die onder aanvoering van "den geesel Gods", *ATTILA*, in in de 5de eeuw een groot deel van Europa teisterden? Dit meende, op den klank des naams af, *NUNNINGH* en anderen na hem. Maar zulke hunebedden als de onze en de Noordduitsche, worden ook gevonden in Scandinavië, op de Kanaal-eilanden en elders, waar de Hunnen nooit gekomen zijn, terwijl zij daarentegen ontbreken in Hongarije en andere gedeelten van oostelijk Europa, waar dat volk langen tijd gezeteld heeft, even als zij ook noch bij Orleans, noch bij Mantua en Pavia gevonden worden, waar ze toch ook moesten zijn, zoo de onze door hen gesticht waren. Maar — en dit doet alles af — wie ook de stichters der hunebedden mogen zijn, zij stammen af uit een veel ouderen tijd dan dien; toen de Hunnen Europa overstroonden, — uit een tijd, toen hier nog menschen woonden, ten eenemale onbekend met het gebruik van metalen werktuigen en wapenen. Immers, men vindt in de hunebedden hier en in Duitschland geen dan steenen werktuigen en wapenen. Waren zij door de Hunnen gesticht, dan zou men er ijzeren, bronzen, gouden en zilveren voorwerpen in vinden.

Was er eenmaal een ander Hunenvolk, dan de bekende Hunnen, en moet aan dit de stichting der hunebedden worden toegeschreven? Dit gevoelen is door *L. PH. C. VAN DEN BERGH* voorgestaan. Het zou gewoond hebben in het oude Friesche landschap *Hunsingo*, welks naam, even als die van de rivier de *Hunse*, en die van de zoogenaamde stad *Hunsow* in Drenthe, op een Hunevolk duiden zou. Wat die stad *Hunsow* aangaat, zoo is er geen grond om te gelooven dat er ooit zulk eene stad bestaan heeft ¹, terwijl *ACKER STRATINGH* terecht heeft aangemerkt, dat *Hunsingo* den naam ontleent van de *Hunse*, en die rivier wel niet naar een volk zal benoemd zijn, 't geen even ongewoon zou zijn, als 't tegenovergestelde gewoon is. De *Saliërs* heeten naar de *Sala*, niet de *Sala* naar de *Saliërs*. Intusschen is het waar dat, gelijk *VAN DEN BERGH* aanmerkt, de *Anglo-Saxische* kerkelijke schrijver *BEDA* gewag maakt van Hunnen of Hunen, in nauw verband met andere Nederduitsche volken, waarvan de Engelschen afstammen. Hij noemt die volken op: het zijn de *Friesen*, de *Rugiërs*, de *Denen*, de *Hunen*,

¹ *JANSSEN* heeft in zijne *Drentsche Oudheden* een hoofdstuk aan de zoogen. stad *Hunsow* gewijd, waaruit het bovenstaande genogzaam blijkt.

de oude Saxen en de Boructariërs ¹. Ook in de oude sagen, die op den grijzen voortijd van het Noorden terugwijzen, wordt van een Hune-land en een Hunenvolk gesproken. Dat echter de Hunen van BEDA en der sagen de hunebedden zouden gesticht hebben, kan niet worden aangenomen. Want dan zoude dat volk geheel Noord-Duitschland, van ons land af tot in Pommeren, hebben moeten bewonen; daar toch vindt men overal die monumenten en worden ze hunebedden of hune-graven geheeten. Maar van zulk een groot Hunenvolk is niets bekend, hetgeen toch het geval had moeten zijn.

Sommigen hebben 't dan ook beter gevonden om het woord hune niet van een volk afteleiden, maar naar eene andere beteekenis te zoeken, en hebben gemeend die beteekenis te vinden in het Nederduitsch heune, hene of henne, dat een doode zou beteekenen. Van daar henekleed voor doodskleed, heunbürgin in Saxen voor lijkbe- waarster. Hunebed of hunengraf zou dan doodengraf zijn ². Die meening wordt echter door geen oudheidkundige meer gedeeld.

Andere gissingen daarlatende, zal ik nu het thans bij ethnologen en oudheidkundigen vrij algemeen aangenomen gevoelen uiteenzetten.

Alles duidt er op dat de Germaansche volksstammen uit het Oosten, en wel uit Midden-Azië, naar Europa gekomen zijn ³. Maar van waar ze ook oorspronkelijk waren, — toen zij aankwamen in de landen, die zij sedert bewoond hebben, vonden zij die niet onbewoond. Integendeel, zij vonden daar menschen, — maar menschen van een ander slag dan zij zelve, eene andere taal sprekende en van andere gewoonten en zeden. Met deze oorspronkelijke bewoners moesten zij den kamp wagen om het bezit van het land; zij waagden dien, en het gevolg was dat zij meester bleven. Maar die kamp was, althans in vele streken, zwaar en langdurig geweest; ook toen de overwinning zich beslissend voor de Germaansche aanvallers verklaard had, en deze zich voor goed in het overwonnen land hadden gevestigd, leden zij nog lang veel last van de overblijfselen van de oorspronkelijke bevolking, die zich in berg- streken of in ontoegankelijke bosschen en moerassen hadden terugge-

¹ *Hist. ecclesiast.* l. V, cap. 10. *Sunt autem Fresones, Rugini, Danaï, Hunni, antiqui Saxones, Boructarii.*

² Cf. KEYSLER l. l. pag. 103, KLEMM l. l. S. 102, doch ook reeds NUNNINGH, gelijk wij vroeger aanmerkten.

³ *Ariërs, Duitschers en Nederlanders*, in dit Album voor 1871.

trokken. Die strijd met de autochtonen of oorspronkelijke inwoners werd door de sage van mond tot mond overgeleverd en nam al gaandeweg meer ongewone en bijna bovennatuurlijke evenredigheden aan. Bij onbeschaafde volken, die geen letterschrift kennen, en bij wie alle kennis van vroegere gebeurtenissen en toestanden op de mondelinge overlevering berust, worden die vroegere gebeurtenissen spoedig oud; wat ten tijde van de overgrootvaders geschied is, is bij hen reeds in het halfdonker van den ouden tijd gedompeld. De zucht om het voorgeslacht, waarvan men zelf afstamt, te verheffen, openbaart zich daarbij steeds bij onbeschaafden en half beschaafden zeer sterk; getuigen de wonderbare en ongeloofelijke feiten, die in alle sagen aan de helden van den voortijd worden toegeschreven. Bedenkt men dit, dan is het niet moeilijk te begrijpen, hoe de vijanden, met welke de Germanen aanvankelijk te kampen hadden en die zij niet dan met moeite overwonnen, in de overlevering weldra verschenen als een volk van verschrikkelijke, bijna bovennatuurlijke wezens, maar die dan toch voor de alles vermogende dapperheid en kracht der voorouderen hadden moeten bukken. Zij werden voorgesteld als van buitengewone lichaamsgrootte, meer dan menschelijke kracht, vreeselijke woestheid en wreedheid, soms zelfs als begaafd met bovennatuurlijke vermogens, — in een woord, het werden reuzen.

Die reuzen, of liever die volksstammen, die de overlevering weldra tot reuzen omvormde, zijn de Scandinavische *Jetten* en *Thursen*, die de *Jettegrävar* hebben gesticht; — het zijn de *Riesen* en *Hünen* van Noord-Duitschland, wier gebeenten in de *Riesen-* en *Hunengräber* rustten; — het zijn de Hunen van Drenthe, de reuzen van vader PICARDT, de bouwers van onze vaderlandsche hunebedden.

Zoo zijn wij dan toch weder tot de reuzen van PICARDT teruggekommen. En werkelijk, wanneer men die reuzen slechts duidt, zooals zij moeten geduid worden, namelijk als de wilde volksstammen, die de Germanen in Europa vonden en die zij niet dan met veel inspanning konden meester worden en onschadelijk maken, dan is het waar dat, gelijk hij zegt, bijna overal reuzen hebben gewoond, en niet onwaarschijnlijk, dat die reuzen de stichters der hunebedden zijn geweest.

Maar hoe weet men, dat de hunebedden juist door eene voor-Germaansche bevolking gesticht zijn? Het zal mijnen lezers niet onbekend zijn, dat men voor de oudste cultuur-geschiedenis des menschelijken geslachts, of liever der verschillende natiën, drie tijdperken

aanneemt: een steentijdperk, een bronstijdperk en een ijertijdperk. Gedurende het eerste gebruikte men nog geen metalen, maar alleen steenen en ook beenen werktuigen, wapens en sieraden, — gedurende het tweede gebruikte men uit brons, d. i. een alliage van koper en tin vervaardigde, — in het derde, waarin wij leven, maakte men de meeste werktuigen en alle wapens van ijzer. Dat het winnen en bewerken van metalen reeds een zekere ontwikkeling en beschaving veronderstelt, en dat dus de eerste menschen genoodzaakt zijn geweest de onontbeerlijkste werktuigen en wapens, voor zoo ver die niet van hout konden zijn, van steen te vervaardigen, laat zich begrijpen, en is ook bevestigd door hetgeen bij een aantal wilde volksstammen waargenomen werd, toen zij ontdekt werden. Later moet dat metaal, dat het gemakkelijkst te winnen en te bewerken was, zooals het koper, eerder in gebruik zijn gekomen dan het ijzer, waarvan de bewerking vooral meer moeielijkheden opleverde. Wij vinden dan ook dat in de oudste tijden werktuigen en wapens niet van ijzer maar van brons vervaardigd werden. Volgens HOMERUS streeden de Grieken en Trojanen met bronzen wapens. In het verdrag tusschen PORSENA en de Romeinen, aangehaald door PLINIUS ¹, werd bepaald dat de Romeinen geen ijzer mochten gebruiken behalve voor landbouwgereedschappen. Ja het schijnt dat de Romeinen eerst na den tweeden Punischen oorlog ijzer zijn beginnen te gebruiken voor het maken van wapens. Ik behoef hierbij nauwelijks te doen opmerken, dat deze tijdperken bij geen volk scherp van elkander gescheiden zijn geweest, — dat men reeds brons begon te gebruiken toen de steenen werktuigen en wapens nog algemeen in zwang waren, en dat er evenzoo een tijd was, toen men brons en ijzer beide bezigde tot doeleinden, waartoe later alleen het ijzer diende.

De Germanen nu waren, volgens de gewone voorstelling, reeds in het bezit van metalen werktuigen, toen zij hier kwamen. Wat echter meer zegt, naast de hunebedden, die geen andere dan steenen werktuigen bevatten, vindt men geheel andere begraafplaatsen, grafheuvels, die wel van geen ander volk dan van de Germanen kunnen afkomstig zijn, en in deze vindt men, behalve urnen met gebrande been-

¹ *Hist. natur. Lib. XXXIV Cap. 39.* "In foedere quod expulsis regibus populo Romano dedit Porsena, nominatim comprehensum invenimus, ne ferro nisi in agricultura uterentur."

deren, bronzen werktuigen. Dat die grafheuvels werkelijk van Germaanschen oorsprong zijn, wordt bewezen door het gemis daarin van ontwijfelbaar Romeinsche oudheden, zooals munten, terwijl overigens uit TACITUS bekend is, dat de Germanen hunne lijken, althans die der aanzienlijken, verbrandden, en dat zij over den asch grafheuvels opwierpen, waarbij nog uitdrukkelijk vermeld wordt, dat zij de eerbewijzing van hooge en met moeite opgerichte grafteekenen afkeurden, als drukkend voor de overledenen ¹, — 't geen voorzeker niet op de stichters der hunebedden past. Neemt men nu in aanmerking, dat de Germanen, die TACITUS beschreef, bepaaldelijk die waren, die in de landen aan den Rijn en in deze streken woonden, dan schijnt daaruit te kunnen worden afgeleid, dat de stichters der hunebedden geen Germanen zijn geweest en dat men die stichters, op grond van het uitsluitend voorkomen van steenen werktuigen in die begraafplaatsen, voor vóór-Germanen te houden heeft.

Men heeft deze voor-Germanen Kelten genaamd. De ruimte, waarover ik beschikken kan, verbiedt mij te treden in eene uiteenzetting van hetgeen men het Keltische vraagstuk kan noemen. Of er ooit in ons land een volk heeft geleefd, verwant met de zoogenaamde Keltische stammen in Bretagne, in Wales, in Ierland en in de Schotsche hooglanden, kan zeer betwijfeld worden. En dat westelijk Europa vóór de komst der Germanen bewoond is geweest door een volk, dat zichzelf met den algemeenen naam van Kelten bestempelde, is zeer zeker niet waar. In 't algemeen bestaat er, mijns inziens, geen grond om tusschen hetgeen men de oorspronkelijke bevolking van Europa heet en de Germanen, nog eene van beiden onderscheidene, doch desniettemin Arische bevolking, aan te nemen. De volken, die het zoogenaamd Keltisch spraken, waren, mede volgens mijn inzien, of autochthonen, vermengd met de voorhoede der Germaansche landverhuizers, of die zoogenaamde autochthonen waren geen autochthonen, maar zelve uit Azie afkomstig ².

¹ *Monumentorum arduum et operosum honorem, ut gravem defunctis, aspernantur.* Germ, 27.

² Ik kan hier in geen verdere bijzonderheden treden omtrent de autochthonen van westelijk Europa. Of zij, gelijk FAIDHERBE beweerde, van het noorden naar het zuiden, of, gelijk WORSAAE meent, van het zuiden naar het noorden verhuisd zijn, — of zij, gelijk sommigen gegist hebben, van Finschen of zelfs Laplandschen stam zijn geweest, kan hier geen onderwerp van overweging uitmaken. — Ten aanzien der

Ik mag hierbij niet verzwijgen, dat, ofschoon men thans vrij algemeen de stichting der hunebedden aan voor-Germanen toeschrijft, sommigen het voor nog niet zoo volkomen uitgemaakt houden, dat die monumenten niet van Germanen afkomstig zijn. Men kan vragen: hoe weet men, dat de Germanen, bij hunne komst alhier, reeds metalen voorwerpen gebruikten? De sagen, waarin de oude, Noordsche helden voorkomen als gewapend met metaal, beteekenen hier niets, omdat wij die sagen slechts uit latere bewerkingen kennen. Dat in de grafsteden (*tumuli*), die zeker Germaansch zijn, geen steenen, maar bronzen en zelfs ijzeren voorwerpen worden gevonden, bewijst mede niet genoeg. Zij kunnen van lateren tijd dagteekenen, toen aan den eenen kant de metalen voorwerpen bij de Germanen ingevoerd waren, en aan den anderen kant de voorraad van oppervlakkig gelegene groote steenblokken verbruikt was en men dus genoodzaakt was kleinere steenen te gebruiken tot insluiting en bedekking der urnen. Men bedenke daarbij wel, dat ook de hunebedden zonder twijfel allen in grafheuvels, in groote tumuli, bedolven zijn geweest. Het pleit zou ten gunste van deze germaansche theorie, indien ik haar zoo noemen mag, beslist zijn, zoo men kleine ¹ hunebedden vond met metalen voorwerpen, al of niet in gezelschap van steenen, werktuigen, — of grafheuvels, gelijk aan die welke zeker germaansch zijn, met steenen voorwerpen en geene andere. Dit is echter tot dusver nog niet geschied.

Om van de oorspronkelijke inrichting der hunebedden een goed denkbeeld te verkrijgen, voeg ik hier nog het volgende bij:

1°. De tusschenruimten, die de zij-, sluit- en deksteenen tusschen elkander overlaten, zijn met kleinere steenklompen aangevuld geweest.

2°. De hunebedden, althans de groote, hebben naar mijn inzien allen voorportalen met deksteenen gehad. Naar mijn gevoelen vormde het voorportaal den toegang tot het binnenste van het hunebed.

Engelsche, zoogenoemd Keltische graven, merk ik op, dat de omstandigheid, dat in vele daarvan, die zeer zeker noch Romeinsch, noch Anglo-Saxisch zijn, toch metalen voorwerpen gevonden worden, volstrekt niet bewijst dat de stichters dier graven met die van onze hunebedden niets zouden gemeen hebben. Men denke er slechts aan, dat hier lang vóór de komst der Romeinen de oorspronkelijke bevolking door de Germanen verdrongen, uitgeroeid of ten onder gebracht was, terwijl daarentegen in Brittannie de oorspronkelijke Britsche bevolking tot in de vijfde eeuw na Christus de heerschende bleef en voor een deel de Romeinsche beschaving aannam

¹ Kleine, — omdat die hunebedden zouden moeten dagteekenen van den tijd, toen de groote steenblokken begonnen te ontbreken, — het overgangstijdperk tot de tumuli.

3°. De urnen- en beenderenhoopen en de aarden en steenen voorwerpen, die men den afgestorvenen in hunne laatste rustplaats mede gaf, werden in het zand van den bodem des hunebeds, vaak op een daarin gelegden vloer van keijen, begraven, en daarna door een dergelijken vloer overdekt.

4°. Het geheele hunebed lag bedolven in een heuvel van zand, waarbij naar alle aanzien het uiteinde van het voorportaal vrij bleef, welks opening dan door een sluitsteen gesloten werd. Wellicht werden sommige hunebedden, voor zij met zand overdekt werden, bedolven onder eene laag keijen of grind. In dat geval kunnen de steenkringen, die men bij velen aantreft, gediend hebben tot zijdelingsche ondersteuning van den grindheuvel, ten einde het uitwijken naar buiten daarvan te verhinderen. Dit laatste is ongetwijfeld de bestemming geweest van de kringen van groote keijen, waarmede de Engelsche cairns (Fig. 17) omgeven waren. Intusschen is dit laatste alleen eene gissing. Zekerder is het, naar mijn inzien, dat alle hunebedden in zand- of aardheuvels bedolven hebben gelegen.

5°. In de hunebedden werd meermalen achtereenvolgens begraven. Waarschijnlijk werd dan de ingang van het voorportaal, hetzij deze alleen met een steen gesloten of nog bovendien door aarde overdekt was, geopend, en de urn of de beenderen door het voorportaal in de wijdere ruimte van de grafkamer zelve gebracht, om daar onder den keivloer te worden begraven.

IV.

Van waar zijn de bouwstoffen, waaruit de hunebedden zijn samengesteld, afkomstig, en hoe heeft men daarvan die gedenkteekenen gebouwd?

Zij zijn genomen uit den bodem zelven, waarop de hunebedden staan; de steenen, waaruit zij gebouwd zijn, heeft men op en in den grond der landstreek, waar men hunebedden heeft, gevonden. De bodem van Drenthe is diluviaal; dit diluvium is het zoogenaamd Scandinavisch diluvium, waarvan een der eigenaardigheden juist die groote steenblokken zijn, als waaruit de hunebedden zijn opgebouwd. De gesteenten, die men nog in zoo grooten overvloed in het Drentsche diluvium vindt, zijn van denzelfden aard als de blokken, waaruit de hunebedden bestaan; zelfs vindt men daar nu en dan nog in den

grond groote steenklompen, die met die van vele hunebedden kunnen wedijveren.

De ruimte verbiedt mij om over het Nederlandsch diluvium, dat men in Maas-, Rijn-, Scandinavisch en gemengd diluvium verdeelt, en over de wijze, waarop het hier gekomen is, uit te weiden, en ik verwijs daaromtrent, behalve naar STARING's *Bodem van Nederland*, naar de verhandeling van ALI COHEN, door mij in het begin van dit opstel aangehaald.

Maar hoe heeft men nu die steenhoopen tot stand gekregen?

Bij monumenten, gesticht door een volk op een hooger trap van beschaving, zou zulk een vraag minder te pas komen, of zou in sommige gevallen alleen van technisch belang kunnen zijn. Maar wanneer wij weten dat de stichters der hunebedden hebben behoord tot, zooals WESTENDORP hen noemde, de "wilden" van Europa, die op een zeer lagen trap van beschaving moeten hebben gestaan, dan kan het ons niet verwonderen dat die vraag meermalen gedaan is, vooral met het oog op de groote en zware deksteen van sommige hunebedden, die men zich niet verbeelden kan op eene andere wijze op hunne plaats te kunnen worden gebracht, dan door middel van werktuigen, wier kennis men bij een wild volk niet kan veronderstellen. Voor FIGARDT, en die met hem reuzen voor de stichters der hunebedden hielden, had het plaatsen der deksteen op de zijsteen geen bezwaar; de "grouwelijke statuer en groote krachten" der reuzen waren daartoe genoeg. Nog minder bezwaar konden zij daarin zien, die verhaalden, dat de reuzen elkander de deksteen van het groote hunebed te Borger van Buinen naar Borger en van Borger naar Drouwen zouden hebben toegeworpen, welke plaatsen ruim een kwartier uurs van elkander af liggen. Maar hoe gewone menschen slechts met behulp van hunne handen en van uit boomstammen vervaardigde hefboomen die gevaarten op hunne plaats boven op het hunebed hadden kunnen krijgen, dát scheen moeilijk te begrijpen.

Die zwaarigheid is intusschen niet zoo groot als zij schijnt. Reeds WESTENDORP heeft als zijne zienswijze te kennen gegeven, dat de stichters der hunebedden de rotsklompen, waaruit deze bestaan, op een hebben gestapeld door, naar gelang des werks, den grond al glooiende met aarde optehoogen, en de steenen met hefboomen en kracht van menschenarmen langs een hellend vlak naar boven te werken¹. Uit-

¹ I. I. bladz. 104.

voeiger is echter de wijze, waarop men in den ouden tijd de hunebedden heeft gebouwd, behandeld door den in 1863 overleden koning van Denemarken, FREDERIK VII, in eene voorlezing, door hem gehouden in de jaarlijksche vergadering van het Koninklijk genootschap van Noordsche Oudheidkundigen, op den 29^{en} Mei 1857¹. Naar aanleiding van deze voordracht, doch zonder mij in de bijzonderheden strikt aan deze te binden, zal ik de wijze, waarop naar alle waarschijnlijkheid de hunebedden gebouwd zijn, kortelijk beschrijven.

Gewoonlijk stelt men zich voor, dat de steenen, waaruit de hunebedden zijn samengesteld, geheel geene bewerking hebben ondergaan. Ik heb echter reeds bij mijne algemeene beschrijving der hunebedden opgemerkt, dat de benedenvlakte der deksteen en vaak ook de binnenkant der zijsteen zoo gelijkmatig vlak en effen zijn, dat men de gedachte aan bewerking door menschenhanden niet van zich kan afweeren. Ook bij de Noordsche is dit het geval; de binnenwanden en de zoldering zijn steeds zoo vlak, als men, zegt de vorstelijke oudheidkundige, in 't geheel niet of slechts bij zeldzame uitzondering bij de ruwe steenen op de velden of aan de kusten aantreft. Ook de steenen van de grafkamers te Eext en te Emmen zijn zoo vlak, dat hier wel aan bewerking niet te twijfelen valt. Maar hoe hebben stammen, die het gebruik van metalen werktuigen niet kenden, dit kunnen doen? Koning FREDERIK wijst hier terecht er op, dat juist die stammen er zich op moeten toegelegd hebben om meester te worden over den steen, die hun tot zooveel einden moest dienen. En inderdaad hebben zij het daarin ver gebracht; niet licht toch zal iemand in den tegenwoordigen tijd met geen andere dan de middelen, die aan de wilden van Europa ten dienste stonden, zoodanige pijlspitsen, bijlen en celten vervaardigen, als zij hebben gemaakt. Dezelfde oudheidkundige wijst hier op de door ondervinding verkregene vaardigheid der hedendaagsche steenkloppers en der metselaars in de dorpen van die landen, waar men nog veel veldsteen tot bouwen gebruikt, ten aanzien van het bepalen der richting, waarin zich die steen 't gemakkelijkst splijten laat, — eene vaardigheid, die sommigen onzer wellicht eenige jaren geleden met mij hebben bewonderd bij zekeren Duitschen "*Steinschläger*", die met zijne vuist de hardste keien aan stuk sloeg, en die mij verzekerde dat, hoe groot

¹ Deze voorlezing, uit het Deensch in het Nederlandsch vertaald door Jhr. M. DE HAAN HERTEMA, is te vinden in de *Nieuwe Friesche Volks-Almanak* voor 1864.

zijne kracht ook werkelijk wezen mocht, die hem toch niet baten kon zonder de kennis van de splijtings-richting der steenen. Daarbij komt dan in aanmerking het gemak, waarmede de steen, zoo men hem maar goed weet aan te vatten, gespleten wordt door zeer eenvoudige middelen: vuur en water, waardoor de steen brokkelig wordt, houten wiggen, en hamers of knodsen om mede op de wiggen te slaan.

Het vervoer der steenen naar de plaats, waar het hunebed zou worden opgericht, en waarvan de afstand zelden groot zal zijn geweest, had plaats op rollen van boomstammen. Om den steen werden sterke, van leder gevlochten riemen geslagen, en met deze de steen voortgesleept. Waren nu de bouwstoffen bijeen gebracht, dan kon men op tweeërlei wijze te werk gaan. Men kon den deksteen of de deksteen met de vlakke zijde naar beneden op den grond of op den vlakken top van een opgeworpen heuvel leggen, dan de randen er van ondergraven en in de zoo gevormde kuilen de zijsteen zettten, waarna men de aarde onder de deksteen weggroef en de wanden van het hunebed verder voltooidde door het invoegen van kleinere steenen. Maar men kon ook op eene andere wijze handelen, en deze schijnt mij toe dat wel de gewoonlijkste zal zijn geweest. Men plaatste eerst de zijsteen, 't zij op den vlakken grond, 't zij op eene eenigzins opgehoogde plaats, en wierp dan rondom deze een heuvel op, zorgende dat ook de ruimte, door het hunebed ingesloten, opgevuld werd. Langs de langzaam afhellende zijden van dezen heuvel werkte men nu de op rollen geplaatste deksteen al trekkende en duwende naar boven, waarna zij op de zijsteen werden geplaatst. Dan werd de aarde uit het binnenste van het hunebed weer weggeruimd, en voorts al die werkzaamheden verricht, die den bouw moesten voltooien. Wanneer men bedenkt, dat de hunebedden toch bestemd waren om in een heuvel te worden bedolven, dan is deze wijze van handelen allezins natuurlijk en voor de hand liggend te noemen. Ik zal verder in geene technische bijzonderheden treden en b. v. aanwijzen, welk gebruik bij dit alles van hefboomen moet zijn gemaakt, — dat men de rollen over mede van boomstammen vervaardigde regels heeft kunnen laten loopen, — hoe men de afgeloopen rollen van achteren wegnam en weder voorlegde, enz. Dat alles kan men zich gemakkelijk voorstellen, nu de groote zwaarigheid: hoe men de deksteen op de zijsteen heeft gekregen, — is opgelost.

Ten slotte voeg ik hier nog bij, dat de Heer A. W. FRANKS, lid der Britsche *Society of Antiquaries*, die in 1871 onder de leiding van de Heeren GREGORY en OLDENHUIS GRATAMA eenige Drentsche hunebedden en het oudheidkundig museum te Assen bezigtigde, op den 8 Februarij 1872 in eene vergadering van genoemd genootschap eene mededeeling gedaan heeft, vooral ten doel hebbende de zorg der Nederlandsche Regeering voor het behoud der hunebedden in het licht te stellen, en op te wekken tot het aanwenden van pogingen om het Britsch gouvernement tot dergelijke maatregelen te bewegen, als in Nederland, naar aanleiding van de door Mr. OLDENHUIS GRATAMA opgewekte belangstelling, en gesteund door de ijverige bemoeijingen van den Commissaris des Konings Mr. GREGORY, genomen zijn.

Aan den eerstgenoemde ben ik verschuldigd een afdruk van een gedicht van de te Dokkum geborene, doch naar 't schijnt te Groningen gewoond hebbende TITIA BRONGERSMA, reeds door mij bij de beschrijving van het groote hunebed te Borger vermeld. Het heet: "Lof op 't hunebed of de ongemeene opgestapelde steenhoop tot Borger in Drenthe", en verscheen in een door TITIA in 1686 te Groningen bij C. PIEMAN uitgegeven dichtbundel, getiteld: "De Bronzwaan of Mengeldichten van TITIA BRONGERSMA."

Voorts voeg ik hierbij, als eene schatbare bijdrage tot de kennis der Drentsche hunebedden, eene lijst daarvan, voorkomende in een opstel in de Provinciale en Asser courant van 10 Maart 1873, getiteld: "De hunebedden in Drenthe", van welk opstel een ander gedeelte reeds door mij aangehaald is bij hetgeen ik omtrent de latere lotgevallen der hunebedden mededeelde. Op dit opstel werd mijne aandacht gevestigd door de Heeren GREGORY en OLDENHUIS GRATAMA, en ik maak van deze gelegenheid gebruik om dankbare melding te maken van de inlichtingen, mij door die beide heeren met de meeste welwillendheid verschaft.

Lijst der Drentsche Hunebedden.

De hunebedden in de provincie Drenthe worden aangetroffen in de gemeenten Havelte, Diever, Norg, Roden, Zuidlaren, Anlo, Vries, Assen, Rolde, Borger, Odoorn, Emmen en Sleen.

In de gemeenten:

Havelte, twee hunebedden, niet ver van elkander verwijderd. Zij liggen tegen den Havelterberg en behooren aan het Rijk.

Diever, één hunebed, niet ver van het kerkdorp Diever verwijderd. Het ligt bij een buurtweg naar de Smilde, en behoort aan het Rijk.

Norg, één hunebed. Het ligt in het gehucht Westervelde op de esch, niet ver van den weg van Westervelde naar het kerkdorp Norg, en behoort aan de Provincie Drenthe.

Roden, één hunebed. Het ligt in het gehucht Steenberg, vlak bij de kom van dat gehucht aan den weg van Steenberg naar het kerkdorp Roden, en behoort aan het Rijk.

Zuidlaren, twee hunebedden, dicht bij elkander. Zij liggen in het kerkdorp Midlaren op de esch, en behooren aan het Rijk.

Anlo, zeven hunebedden en één grafkelder. Een hunebed ligt aan den kunstweg van Zuidlaren naar Gieten, vlak bij de kom van het gehucht Annen. Het tweede ligt aan den zandweg van Zuidlaren naar het kerkdorp Anlo, in een dennenbosch, ongeveer halfweg tusschen Zuidlaren en Anlo. Het derde ligt in het gehucht Schipbork op het heideveld, tusschen het zoeven genoemde hunebed en de kom van het gehucht Schipbork. Het vierde ligt tusschen het kerkdorp Eext en het kerkdorp Anlo, op het heideveld ten zuiden van laatstgenoemd dorp. Het vijfde ligt in het gehucht Gasteren, niet ver van de kom van dat gehucht, naar den kant van Schipbork. Het zesde ligt op de esch van het kerkdorp Eext. Het zevende ligt op het heideveld dicht bij den kunstweg van Rolde naar Gieten en den zandweg, welke van voornoemden kunstweg naar het kerkdorp Eext leidt. De grafkelder ligt op het heideveld tusschen laatstgenoemd hunebed en het hunebed op de esch van Eext, niet ver verwijderd van de kom van dat kerkdorp. Alle zeven hunebedden, benevens de grafkelder, behooren aan de provincie Drenthe.

Vries, twee hunebedden. Het eene ligt in het gehucht Zeijen, aan den weg van Zeijen naar Roden, en behoort aan de provincie Drenthe; het andere ligt in het gehucht Tynaarlo, vlak bij het station van den spoorweg, en behoort aan de markgenooten van Tynaarlo.

Assen, één hunebed. Het ligt in het gehucht Loon, aan den weg van Loon naar Taarlo, aan het einde van de esch van Loon. Het behoort aan de provincie Drentho.

Rolde, drie hunebedden. Eén in het gehucht Ballo aan het einde van de esch van Ballo. Dit hunebed behoort aan de provincie Drenthe. De twee andere liggen dicht bij elkander bij het kerkdorp Rolde in de esch van Rolde. Beide behooren aan het Rijk.

Borger, elf hunebedden. Acht liggen in de gehuchten Drouwen en Bronger. Twee daarvan liggen dicht bij elkander ten westen van het gehucht Drouwen op het heideveld, hetwelk grenst aan den weg van Drouwen naar Rolde, niet ver van den kunstweg van Gasselte naar Drouwen. Het derde ligt op het heideveld ten westen van den kunstweg van Drouwen naar Borger, op een afstand van een kwartier uur daarvan, tegenover het dennenbosch van Drouwen. De vijf anderen liggen dicht bij elkander ten westen van het gehucht Bronger en ten zuid-zuidoosten van het gehucht Drouwen, twee op een akker bouwland en drie op het ten oosten daarvan gelegen heideveld. Het negende ligt in de nabijheid van het kerkdorp Borger, niet ver van den weg van Borger naar Bronger, in de nabijheid van het armwerkhuis, te midden van houtgewas. Het tiende en elfde liggen niet ver van elkander verwijderd in het gehucht Buinen, op het heideveld ten zuiden van den weg van Borger naar Buinen. Deze elf hunebedden behooren aan het Rijk.

Odoorn, acht hunebedden. Eén daarvan ligt in het Exloërveld, niet ver van den weg van Borger naar het gehucht Exlo. Het tweede ligt in het Exloër-zuidveld, niet ver van den weg van Exlo naar Valthe. Het derde en vierde liggen dicht bij elkander in het gehucht Valthe aan de esch, voetspad van Valthe naar Roswinkel. Het vijfde ligt aan den zuidwestkant van Valthe, aan den weg van Valthe naar Sleen. Het zesde en zevende liggen in het Valtherveld, zuidzijde van den weg van Valthe naar het kerkdorp Odoorn, nabij den dennenkamp. Alle deze zeven behooren aan de provincie Drenthe. Het achtste ligt in het Odoornerveld, niet ver van het kerkdorp Odoorn en den kunstweg van Borger naar Odoorn. Dit hunebed behoort aan het Rijk.

Emmen, negen hunebedden en twee grafkelders. Drie hunebedden liggen dicht bij elkander in het Emmerveld, aan den ouden weg van Emmen naar Valthe. Het vierde ligt op de esch ten noorden van het gehucht Westenesch. Het vijfde en zesde liggen dicht bij elkander in het Barger-oosterveld, noordoostelijk van Angelslo. Alle deze zes hunebedden behooren aan het Rijk. Het zevende hunebed ligt nabij het kerkdorp Emmen, aan den straatweg naar Odoorn. Het achtste ligt in de Emmerdennen. Beide deze hunebedden behooren aan de provincie Drenthe. Het negende hunebed ligt te Westenesch, en behoort aan JACOB NIJENHUIZING c. s. te Westenesch. De twee grafkelders liggen op

de Schimmeresch, ten noorden van en nabij het kerkdorp Emmen. Zij behooren beiden aan het Rijk.

Sleen, drie hunebedden. Twee daarvan liggen dicht bij elkander in de Noord-Sleeneresch aan den westkant van en dicht bij het dorp Noord-Sleen. Het derde ligt in het Noord-Sleenerveld, tusschen Noord-Sleen en Schoonoord, en is bekend onder den naam van de Papelooze Kerk. Alle drie behooren aan het Rijk.

Er zijn dus in de provincie Drenthe aanwezig vier-en-vijftig hunebedden, waaronder drie grafkelders.

Van deze behooren een-en-dertig, waaronder twee grafkelders, aan het Rijk, een-en-twintig, waaronder één grafkelder, aan de provincie Drenthe, en twee aan particulieren.

Bovendien behoort nog aan de provincie Drenthe het hunenkerkhof in het Klencerveld, gemeente Oosterhesselen, aan den weg van Wachtum naar de Klencke, en aan het Rijk de groote veldsteen, geschat op eene zwaarte van vijftig-duizend kilo's, in de gemeente Emmen, aan den kunstweg van Noordbarge naar Erm, dicht bij Noordbarge.

Voor zoover bekend is, worden er in ons land geene andere hunebedden meer aangetroffen dan nog slechts één in de provincie Groningen, op de grenzen van Drenthe, in het kerkdorp Noordlaren, aan het Rijk toebehoorende, zoodat er dus in ons Rijk vijf-en-vijftig hunebedden, waaronder drie grafkelders, aanwezig zijn.
